

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ КУЛЬТУРИ

На правах рукопису

НАЗАРЕНКО ІГОР МИКОЛАЙОВИЧ

ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ ПОТРЕБ СТАРШОКЛАСНИКІВ
В УМОВАХ ВІЛЬНОГО ЧАСУ /НА МАТЕРІАЛІ МУЗИКИ/

ІЗ.00.02 – методика викладання музики
та методика музичного виховання

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 1995

Дисертація є рукопис

Робота виконана в Українському державному педагогічному
університеті ім.М.П.Драгоманова

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
ПАДІЛКА Галина Микитівна

Офіційні опоненти:

1. Доктор педагогічних наук, професор КОВАЛЬ Марія Григорівна
2. Кандидат педагогічних наук, доцент ШПАК Рікторія Іванівна

Провідна організація – Кам"янець-Подільський державний педа-
гогічний інститут ім.В.П.Затонського

Захист відбудеться 20 вересня 1995 р. о 15.30 на засіданні
спеціалізованої ради К 01.34.01 при Київському державному
інституті культури /м.Київ-133, вул.Шорса, 36, ауд.209/

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотечі
Київського державного інституту культури /м.Київ, вул.Шорса, 36/

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

А к т у а л ь н і с т ь д о с л і д ж е н н я. В концепції естетичного виховання учнівської молоді підкреслюється, що в сучасних "умовах оновлення суспільства, відродження національної культури, побудови національної школи зростає роль і значення естетичного виховання як засобу для формування духовного світу, морально-етичних ідеалів"¹ особистості, яке акумулює в собі різноманітні аспекти пробудження творчих сил і здібностей людини.

Проблеми естетичного виховання посідають значне місце в працях науковців, що розглядають роль естетичного виховання в пізнанні та формуванні активного ставлення до життя /О.І.Буров, Б.П.Іванов, В.О.Кулін, Д.Є.Кучерук, Л.Т.Левчук, Л.О.Сморж та ін./, вивчають вплив різноманітних засобів, форм, методів виховної роботи на естетичний розвиток особистості в галузі мистецтва /О.О.Апраксіна, Н.О.Ветлугіна, Д.Б.Кабалевський, Р.М.Шацька та ін./.

На думку провідних філософів і соціологів /О.І.Бивняк, Б.В.Грушко, Г.П.Орлов, Е.В.Соколов, В.О.Патрушев/ важливим резервом духовного розвитку особистості є вміння доцільно розпорядитися своїм вільним часом, що має значний вплив на формування естетичної спрямованості особистості, її запитів, потреб і інтересів, зокрема, в галузі мистецтва.

У той же час, одною із складних проблем сьогодення є суттєві відмінності між соціальним призначенням вільного часу, де людина здатна розвивати і вдосконалювати свої духовні сили, і реальною практикою його використання більшістю старшокласників.

У багатьох випадках вільний час учнів не виступає простором

¹ Концепція естетичного виховання учнівської молоді в умовах відродження національної культури // Інформаційний збірник Міністерства освіти України.-Київ, 1992.-№ 5.-С.2.

для особистісного розвитку, а подекуди спрямований на суспільно негативні форми проведення дозвілля.

Як свідчать численні соціологічні дослідження /О.І.Вишняк, Т.В.Говорун, А.М.Ковтун, В.І.Тарасенко, І.Л.Набок, Е.М.Пича, А.Н.Сохор та ін./ у сфері вільного часу старшокласників музика посідає одне з перших місць як вид мистецтва, котрому надається найбільша перевага.

Наявність у сучасному житті великої кількості різнобічних музичних явищ, а в побуті - різноманітних аудіовізуальних засобів, і, в той же час, низький рівень розвитку естетичних смаків у галузі музики значної частки учнівської молоді, виявляють необхідність вирішення завдань удосконалення музично-естетичного виховання старшокласників, зокрема, формування в учнів розвинутих естетичних потреб у галузі музичного мистецтва у вільний час.

У даному дослідженні формування естетичних потреб старшокласників розглядається як п'єданий процес, в котрому, з одного боку, проходить формування розвинутої естетичної потреби у спілкуванні з високохудожньою музикою, вміння розуміти її, надавати творам адекватну естетичну оцінку, прагнути до активної музично-дозвільної діяльності, а з іншого - формування у старшокласників на основі музичного мистецтва ставлення до інших видів мистецтва, оточуючої, навколишнього та ін.

Вивченню механізмів розвитку естетичних потреб присвячені дослідження вчених з питань формування естетичної культури в юнацькому віці /Л.І.Божович, Л.С.Виготський, М.І.Кияшенко, І.С.Кон, О.Г.Костюк, О.М.Леонтьєв, О.В.Петровський, С.Л.Рубінштейн, Б.М.Теплов та ін./

Велике значення для вирішення нашої проблеми мають роботи М.А.Верба, О.О.Казанського, Е.М.Кондратьєвої, О.М.Сематка, Г.С.Та-

расова, Ю.Р.Шарова, І.Є.Єдрихінської та ін., які розглядають питання формування естетичних потреб учнів, а також особливості їх прояву в різних вікових групах.

Результати і висновки музичної соціології, психології музичного сприйняття /Б.В.Асаф'єв, О.Г.Костюк, Н.Ф.Медушевський, Є.Б.Назайкінський, А.Н.Сохор та ін./ допомагають пояснити сутність естетичної потреби як форми прояву активного ставлення людини до музичного мистецтва.

Проблемам естетичного виховання учнівської молоді засобами музики та інших видів мистецтва, формування естетичних ідеалів і смаків, музично-естетичних інтересів присвячені праці сучасних українських музикантів-педагогів А.Г.Болгарського, Б.О.Бриліна, О.М.Дем'янчука, Л.Г.Коваль, Н.І.Лисіної, Г.М.Падалки, Т.П.Плесніної, О.Г.Ростовського, О.П.Рудняцької та ін.

У той же час проблема формування естетичних потреб старшокласників у галузі музики саме у вільний час ще недостатньо розроблена і не отримала педагогічного забезпечення в практиці музично-виховної роботи з учнями.

Слід відзначити, що через відсутність в навчальному плані загальноосвітньої школи уроків музики в старших класах, роль позашкільної музично-виховної роботи з учнями набуває особливої значущості. Саме у спілкуванні з музикою спостерігається недостатня сформованість естетичних потреб старшокласників. У багатьох випадках їх уподобання в цьому виді мистецтва виявляються у прихильності до псевдохудожніх за формою і змістом творів, що подекуди відрізняються і аморальною спрямованістю.

Науковцями відмічається зниження інтересів школярів до класичної музики, не завжди учнівська молодь розуміє народно-пісенну творчість, музику сучасних українських композиторів, що негативно

відображається на духовному становленні молоді, формуванні її естетичної свідомості.

Таким чином, зазначене вище і нерозробленість даної проблеми в теорії та практиці музично-естетичного виховання учнів старшого шкільного віку в умовах вільного часу свідчить про актуальність обраної теми дисертаційного дослідження.

Об'єктом дослідження є процес формування естетичних потреб старшокласників.

Предмет дослідження складають педагогічні умови формування естетичних потреб учнів засобами музичного мистецтва в процесі музично-дозвільної діяльності.

Мета дослідження – створення педагогічної моделі, теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка педагогічних умов і методики ефективного формування естетичних потреб старшокласників у галузі музичного мистецтва у вільний час.

В основу дисертаційного дослідження покладено гіпотезу: результативність процесу формування естетичних потреб старшокласників зростає при застосуванні методики, основу якої становить поступове підвищення значущості творчого компоненту в цілеспрямованій організації музично-дозвільної діяльності учнівської молоді.

Відповідно до мети і гіпотези дослідження було визначено коло завдань, що їх належало розв'язати:

1. Проаналізувати категорію естетичної потреби у педагогічному аспекті, розробити критерії і показники її сформованості у старшокласників у галузі музичного мистецтва.

2. Дослідити проблему організації дозвілля старшокласників та виявити особливості ефективного формування їх естетичних потреб у галузі музичного мистецтва саме в умовах вільного часу.

3. Теоретично розробити, обґрунтувати та експериментально пе-

ревірити педагогічну модель і комплекс методів, що зорієнтовані на вдосконалення процесу формування естетичних потреб старшокласників в умовах вільного часу.

Методологічними засадами дослідження слугували: філософське трактування діяльності як засобу самореалізації людини в праці та спілкуванні; розуміння естетичної потреби як внутрішнього спонукача людської активності; системний підхід у дослідженні культури: вчення про провідну роль мистецтва в естетичному вихованні особистості, про емоційно-ціннісну природу естетичного ставлення та багатоваріантність естетичного сприйняття мистецтва; концепція естетичного виховання учнівської молоді в умовах відродження національної культури.

Для вивчення й розв'язання зазначеної проблематики у проведенні науково-експериментальної й дослідної роботи застосовувався комплекс методів:

теоретичні – вивчення і аналіз філософської літератури, наукових праць з питань мистецтва, естетичного виховання; критичний аналіз філософських, естетичних, соціологічних, психолого-педагогічних досліджень з проблеми формування естетичних потреб особистості і організації вільного часу; узагальнення передового педагогічного досвіду естетичного виховання у загальноосвітній школі;

емпіричні – методи масового збору інформації: вивчення документації, опитування, інтерв'ю, бесіда; педагогічне спостереження, творчі завдання, аналіз художньо-творчої діяльності, експертне оцінювання, формуючий експеримент.

У дисертації використані методи статистичної обробки результатів дослідження.

Вірогідність наукових положень, основних резуль-

татів і висновків забезпечується використанням комплексу методів, що адекватні предмету, меті і завданням, репрезентативністю вибірки, поєднанням кількісної і якісної обробки отриманих результатів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

1. Розроблено критерії сформованості естетичних потреб старшокласників у галузі музичного мистецтва, якими виступають змістовні характеристики компонентів естетичної потреби.

2. Визначено педагогічні умови, що забезпечують ефективність формування естетичних потреб старшокласників у вільний час на рівні педагогічної організації та цілеспрямованого керівництва цим процесом.

3. Опрацьовано поетапне ускладнення змісту і видів художньо-творчої діяльності старшокласників за принципом поступового підвищення її самостійності.

Особистий внесок автора міститься в розробці педагогічної моделі, що розкриває механізми формування естетичних потреб на основі цілеспрямованого керівництва художньо-творчою діяльністю старшокласників в умовах дозволя з поступовим підвищенням рівня її самостійності.

Теоретичне значення дисертації визначається тим, що педагогіка доповнюється і збагачується науковими знаннями про сутність і зміст музично-виховної роботи із старшокласниками в умовах дозволя, критерії і рівні діагностування естетичних потреб, педагогічні умови їх формування в учнів засобами музичного мистецтва.

Практичну цінність дослідження становить розробка комплексу методів та конкретних прийомів організації вільного часу старшокласників через цілеспрямоване залучення їх

до активної музично-дозвільної діяльності. Отримані результати можуть використовуватися в роботі вчителів музики загальноосвітніх шкіл, а також керівників гуртків та клубів за інтересами у позакласній і позашкільній музично-виховній роботі.

Матеріали дослідження можуть знайти застосування у викладанні курсів "Методика музичного виховання" і "Методика музично-просвітницької діяльності" у навчальних закладах педагогічного та культ-освітнього профілю; курсів "Методика музичного виховання з основами теорії музики" та "Виховна робота засобами музики" на факультетах початкового навчання педвузів; при складанні навчально-методичних посібників та методичних рекомендацій до організації і проведення безперервної навчально-виховної практики студентів музично-педагогічних факультетів педвузів; для факультету підвищення кваліфікації вчителів музики.

Н а з а х я с т в и н о с я т ь с я п о л о ж е н н я :

1. Педагогічна конкретизація поняття і критерії діагностування естетичних потреб старшокласників.

2. Твердження про те, що механізм розвитку естетичних потреб учнів у галузі музики спирається на три взаємопов'язані між собою етапи: інформаційний, ціннісно-орієнтаційний, творчо-синтезуючий.

3. Система педагогічних умов, що забезпечують результативність формування естетичних потреб старшокласників в умовах вільного часу і включають:

а/ підведення учнів до осмисленого вибору високохудожніх творів музичного мистецтва і досягнення їх гуманістичної спрямованості;

б/ активізацію індивідуального емоційно-ціннісного ставлення старшокласників до музичних творів;

в/ поетапне ускладнення змісту, форм і видів музично-дослідницької діяльності на основі поступового підвищення художньо-творчої самостійності старшокласників.

Апробація і впровадження результатів дослідження відбувалися: у школах, на базі яких проводився педагогічний експеримент / СШ № 185 м. Києва, СШ № 92 м. Запоріжжя, Пришибська СШ Михайлівського району Запорізької області, СШ № 17 м. Кам'янець-Подільський Хмельницької області, Голинська СШ Калуського району Івано-Франківської області, СШ № 12 м. Ялти Кримської республіки, Гурзуфська СШ Ялтинського району Кримської республіки/; через публікацію матеріалів, що відображають основні теоретичні і практичні положення дисертації; шляхом виступів на засіданнях кафедри методики музичного виховання, співів та хорового диригування Українського державного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова; участі у науково-практичних, науково-звітних конференціях /1990; 1991; 1992; 1993/.

Структура дисертації обумовлена логікою дослідження, поставленими завданнями і складається із вступу, двох розділів, висновків, додатку, а також списку використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обгрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання і методи дослідження, сформульовано гіпотезу. Окрім того розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи, вірогідність, апробацію та впровадження результатів дослідження в практику роботи деяких загальноосвітніх шкіл, викладено положення, які вносяться на захист.

У першому розділі - "Формування естетичних потреб старшокласників в умовах вільного часу як наукова проб-

лема" дається аналітичний огляд філософсько-естетичної, соціологічної, психологічної, музично-педагогічної літератури з проблеми дослідження, розкривається значущість її у науковому і практичному аспектах, визначаються структура, критерії і рівні сформованості естетичних потреб старшокласників у галузі музичного мистецтва, особливості їх прояву в умовах дозвільної діяльності.

Розглядаючи проблему формування естетичних потреб старшокласників, педагогічна наука спирається на положення і висновки філософії, соціології та психології.

У працях сучасних філософів і соціологів категорія "естетична потреба" розглядається як "об'єктивна нестача і необхідність" /О.Е.Веденев, Р.С.Мерлін/, як "потреба у мистецтві та естетично цінних предметах" /М.Н.Афасієв/, як "потреба в естетичному переживанні" /Е.О.Разумний, Ю.В.Шаров/, як "прагнення усвідомити світ через естетичний ідеал" /О.М.Семашко/, як певне "ставлення до умов життя, що виявляється у формі потягів, спонукань, прагнень, інтересів" /Н.В.Іванчук, У.Ю.Фохт-Бабушкін/ та ін. Естетичне ставлення, виражене через інтерес, виступає оцінкою особистістю самого об'єкту та власних суб'єктивних можливостей.

Психологами ретельно досліджується сутність потреби як факту психіки, механізми її виникнення і розвитку, зокрема, в учнів старшого шкільного віку /Д.І.Божович, Л.С.Виготський, Б.Т.Лежньов, В.Я. М'ясищев, С.Л.Рубінштейн та ін./ . В неمالій мірі розумінню цієї проблеми сприяли праці українських науковців О.В.Киричука, С.Д.Максименка, Е.О.Моляка. Розробка вченими питань розвитку естетичних потреб старшокласників дозволяє виявити їх динаміку: від неусвідомленого бажання, потягу – до задоволення в процесі предметної діяльності, що спрямована на присвоєння об'єкта потреби.

Початковий період усвідомленої потреби виступає як бажання і виявляється у свідомості особистості в якості переживань, де потреба остаточно усвідомлюється, набирає певної предметно-вибіркової спрямованості. Усвідомлена потреба виступає у вигляді інтересу і стає мотивом поведінки особистості.

На нашу думку, і в філософії, і в соціології, і в психології спільним в осмисленні потреби є визначення провідної ролі цього феномену в активності особистості та співвіднесення з її інтересами і цінностями.

Слід відзначити, що філософсько-психологічний підхід до розгляду категорії естетичної потреби не надає можливості її педагогічного осмислення, виміру та конкретного вивчення, адже потреба розглядається як певний вид ставлення до умов життя, що виявляється у протиріччі між можливим і дійсним, між необхідним і бажаним.

Даний підхід, виявляючи фундаментальні закономірності функціонування потреби і її сутність, у той же час має описовий характер і не в змозі сприяти конкретно-експериментальному вивченню цього феномену, зв'язків і відносин, на яких він ґрунтується.

Завдяки зміні методологічного підходу в дослідженні за принципом доповнення / Н.Бор, Є.П.Крупник/ категорію естетичної потреби переводимо в категорію естетичних уподобань. З'ясування в процесі філософсько-психологічного аналізу суттєвих елементів потреби дозволяє виявити ці уподобання через категорію інтересу.

Переведення категорії естетичної потреби в категорію естетичних уподобань надає можливості педагогічного аналізу естетичної потреби як інтересу, що, в подальшому, сприятиме побудові на цих засадах педагогічної моделі формування естетичних потреб старшокласників в умовах вільного часу.

Основові інтересу є позитивне ставлення до явищ дійсності, яке

пов'язане із задоволенням потреби, з постійною підтримкою внутрішнього стану індивіда на рівні позитивної емоції /В.П.Грибанов/. Бажливою характеристикою інтересу є також його пізнавальний бік. Таким чином, інтерес виступає активною пізнавальною спрямованістю особистості, що спонукається і підтримується емоційною забарвленістю компонентів середовища.

Змістом естетичного інтересу в аспекті нашої проблеми є сфера спілкування учнів з мистецтвом, зокрема, музичним, емоційно-ціннісне ставлення до мистецтва і його усвідомлення, що можливе тільки в художньо-творчій діяльності.

Отже, у вивченні естетичної потреби необхідно враховувати тригранну структуру інтересу, що включає когнітивно-пізнавальний, поведінковий та емоційно-афективний аспекти у співвідношенні інтересу з пізнанням та дією, і спиратися на такі структурні компоненти естетичної потреби: когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісно-поведінковий. На основі цього можна виявити особливості формування естетичних потреб старшокласників у галузі мистецтва, зокрема, музичного.

Аналіз науково-педагогічної літератури, теорії і практики художньо-естетичного виховання свідчать, що особливого значення набуває формування естетичних потреб у галузі мистецтва саме в учнів старшого шкільного віку, коли найбільш інтенсивно розвиваються найважливіші духовні якості особистості, видяляються потреби в активній творчій діяльності.

Як показують дослідження психологів /О.М.Леонтьєв, В.Н.М'яшєв/, філософів /О.І.Буров, М.С.Каган, В.П.Іванов, О.М.Семашко/ і педагогів /В.Г.Бутенко, Л.Г.Коваль, Л.М.Філатова, А.Б.Шербо та ін./ розвинута естетична потреба особистості вимагає творчого ставлення

до свого об'єкту.

Естетичні потреби в галузі музики не є виключенням, адже розвиваються на основі музичної діяльності і стимулюють освоєння учнями естетичних сторін оточуючої дійсності. Саме в активній художньо-творчій діяльності, спрямованій на освоєння та створення прекрасних сторін життя і мистецтва, відкриваються великі можливості для розвитку творчих здібностей старшокласників у галузі музичного мистецтва.

На основі аналізу наукових праць вітчизняних вчених-педагогів /Б.Л.Яворський, Б.В.Асаф'єв, Б.М.Теплов, В.М.Шацька та ін./, українських композиторів-педагогів /В.М.Верховинець, М.Д.Леонтович, С.Ф.Людкевич, Ф.М.Колеса, Я.С.Степовий, К.Г.Стеценко та ін./, сучасних українських музикантів-педагогів /А.Г.Болгарський, Б.О.Брилін, Г.М.Падалка, Т.П.Плесніна, О.П.Рудницька та ін./ розглядаються різнобічні методи та прийоми виховання музично-естетичної культури школярів, що охоплюють художньо-творчу діяльність учнів, розвиток музичних здібностей, формування естетичного ставлення до музичного мистецтва, музично-естетичних інтересів.

Для визначення ролі адекватного художнього сприйняття музичних творів у формуванні естетичних оцінних суджень старшокласників у нашому дослідженні суттєве значення мають праці Лж.Брунера, Л.М.Кадцина, С.Г.Костюка, В.В.Медушевського, Б.В.Назайкіньського, О.М.Рудницької, О.Г.Ростовського, А.Н.Сохора та ін., в яких музичне сприйняття розглядається як процес осягнення музичного явища в єдності його форми і змісту, окреслюються стадії процесу сприйняття музики та визначаються провідні компоненти: емоційна чутливість, музичний слух, розумова діяльність, пам'ять, здатність до співтворчості.

У з'ясуванні головних умов, які забезпечують формування есте-

тичних потреб старшокласників у галузі музики, ми виходили з того, що якісним змінам психічних властивостей особистості, появи "якісних новоутворень" /Л.С.Виготський/ сприяє лише діяльність, яка є значимою для особистості і відповідає її інтересам, потребам, ціннісним орієнтаціям, тобто естетичному ставленню.

Зазначимо, що відповідне ставлення виробляється лише в межах діяльності, зміст і характер котрої, відображаючи естетичну спрямованість особистості, формують необхідні мотиви і потреби, а способи її виконання забезпечують старшокласнику позицію активно діючого суб'єкта музично-дозвільної діяльності, вимагають прояву високого рівня активності, самостійності, творчості.

Отже, ми розглядаємо музично-дозвільну діяльність старшокласників як педагогічно організований виховний процес, що спрямований на розвиток художньо-творчої активності учнів на основі спілкування з музичним мистецтвом та його цінностями, засвоєння музичної мови, формування особистісного емоційно-ціннісного ставлення до музичного мистецтва і самостійності художніх орієнтацій.

У визначенні критеріїв діагностування сформованості естетичних потреб старшокласників у галузі музичного мистецтва виходимо із змістовного боку структурних компонентів естетичної потреби. До таких критеріїв належать:

1. Прагнення до пізнання, набуття знань із різних жанрів музичного мистецтва.
2. Емоційно-ціннісне ставлення до музичного мистецтва.
3. Орієнтованість на активну художньо-творчу діяльність і самостійність своїх художніх орієнтацій.

Використання критеріїв сформованості естетичних потреб старшокласників у галузі музики розглядалося у зв'язку із процесуальною природою естетичної потреби і в співвідношенні з її виявом в умовах вільного часу.

На підставі даних, які були одержані в ході констатуючого експерименту за допомогою аналізу наукової літератури з проблем вільного часу, педагогічного спостереження, вивчення документації шкіл, анкетування учнів, бесід з батьками і вчителями тощо дається оцінка якісного боку організації дозвілля старшокласників у школі, ступеня художньо-естетичної вихованості учнів, особливостей прояву їх естетичних потреб у спілкуванні з музикою та іншими видами мистецтва, аргументується вибір показників диференціації рівнів сформованості естетичних потреб старшокласників в умовах вільного часу.

Результати констатуючого дослідження показали, що якісний бік організації дозвілля учнів старших класів у школі зі сторони адміністрації і вчителів знаходиться на дуже низькому рівні, що змушує школярів проводити свій вільний час поза межами школи / 78% опитаних/. Причиною тому є:

а/ відсутність необхідних умов для проведення вільного часу в школі / недостатня кількість гуртків та об'єднань за інтересами, відсутність вільних приміщень для занять, незабезпеченість аудіовізуальними засобами тощо/;

б/ авторитарне педагогічне керівництво, постійний контроль з боку вчителів і зарегламентованість шкільних масових заходів;

в/ не вміння вчителів організовувати музичне дозвілля старшокласників з урахуванням їх запитів та інтересів у галузі музики.

З іншої сторони, нерозуміння багатьма старшокласниками призначення і можливостей вільного часу /28% респондентів/, не вміння його належним чином організувати /32% опитаних/, заважає учням повноцінно використовувати вільний час для розвитку своїх естетичних потреб та інтересів, творчих здібностей.

Результатом діагностики сформованості естетичних потреб стар-

шокласників у галузі музичного мистецтва є ранжування їх за трьома рівнями: високим, середнім і низьким.

В и с о к и й рівень сформованості естетичних потреб притаманний 9,4% учнів із загального масиву опитаних. Показником його є наявність достатніх художніх знань і стійких ціннісних орієнтацій у галузі музики, висока ступінь емоційно-ціннісного ставлення до різних жанрів музичного мистецтва, розвинуті естетичні уподобання в галузі інших видів мистецтва, активний характер художньо-творчої діяльності.

С е р е д н і й рівень сформованості естетичних потреб властивий 35,5% старшокласників. Показником його є обмеженість художніх знань і ціннісних орієнтацій у галузі музики, позитивне ставлення до сучасної популярної естради, обмеженість естетичних вподобань до народно-пісенної творчості, невиражена активність художньо-творчої діяльності, що виявляється в залежності від обставин і протікає на суто виконавському рівні.

Н и з ь к и й рівень сформованості естетичних потреб було зафіксовано у більшості старшокласників із загального масиву / 53,1% учнів/. Цих школярів характеризує майже повна відсутність художніх знань і ціннісних орієнтацій у галузі музики, індиферентне ставлення до всіх жанрів музичного мистецтва, низька якість естетичних уподобань, повна відсутність прагнення до художньо-творчої діяльності.

Результати констатуючого експерименту переконують, що загальний рівень сформованості естетичних потреб старшокласників із всіх досліджених нами шкіл є низьким. Причини полягають в тому, що:

- а/ більшість учнів ознайомлена з вузьким колом музичних творів, переважно сучасного популярного жанру;

- б/ учням властиве ставлення до музичного мистецтва як до

засобу розваги, поліпшення настрою, на що в значній мірі впливають мода, ситуація, засоби масової інформації, рекомендації однолітків тощо;

в/ якісний рівень естетичних уподобань у галузі музики у більшості старшокласників є дуже обмеженим;

г/ емоційно-ціннісне ставлення учнів до творів музичного мистецтва неадекватне змісту музичних образів, що сприймаються;

д/ старшокласникам притаманне пасивно-споглядальне ставлення до художньо-творчої діяльності у галузі музики у вільний час і невизначеність своїх художніх орієнтацій.

Переважання в учнів низького рівня сформованості естетичних потреб у галузі музичного мистецтва підтвердило необхідність проведення спеціальних педагогічних заходів.

У д р у г о м у розділі - "Дослідно-експериментальна робота по формуванню естетичних потреб старшокласників у галузі музичного мистецтва" - викладено методику, формулює експеримент та результати експериментальної роботи із старшокласниками в умовах організації їх музично-дозвільної діяльності.

Зв'язок теоретичного аналізу нашої проблеми із узагальненням практичного досвіду дозволив висунути та перевірити концепцію про найбільш ефективну організацію творчого процесу в музично-дозвільному об'єднанні за узгодженої взаємодії підсистем "потреба, інтерес - мотив, установка - умови діяльності, їх реалізація - результативність творчого процесу".

Виходячи із змістовної структури інтересу і розуміння естетичної потреби як діяльнісного аспекта особистісної свідомості, центральною ланкою педагогічної моделі стала активна музично-дозвільна діяльність, побудована за принципом цілеспрямованої її організації і поступового підвищення значущості творчого компоненту у виконуваних завданнях.

Провідними умовами педагогічного керівництва за цього є добір форм і видів музично-дозвільної діяльності, визначення її характеру, послідовне ускладнення змісту, стимулювання самостійності учнів та надання необхідної допомоги.

Формуючий експеримент проводився з учнями ІО-ІІ класів СШ №17 м. Кам'янець-Подільського /ЕГ - 55 учнів/ та Голинської СШ Калуського району Івано-Франківської області /КГ - 53 особи/.

В процесі дослідно-експериментальної роботи музично-дозвільна діяльність старшокласників була організована таким чином: система практичних занять - творчі завдання для індивідуального виконання - музичні рольові ігри - колективна художньо-творча діяльність /вокальний гурт, дисколекторія, театралізована дискотека/. В цих межах вирішення учнями художньо-творчих завдань набувало високого ступеня самостійності.

Апробація створеної моделі формування естетичних потреб старшокласників у позашкільній музично-виховній роботі була реалізована трьома етапами, кожен з яких характеризувався певними цілями і завданнями, відповідними формами і методами організації музично-дозвільної діяльності учнів.

На першому /інформаційному/ етапі здійснювалася підготовка учнів до опанування музичного мистецтва, забезпечення знаннями, що є необхідними для ефективного впливу музики на естетичний розвиток учнів, формування позитивного емоційного ставлення до різних музичних жанрів. З цієї метою використовувалися: підготовка учнів до естетичного сприйняття музичних творів /попереднє ознайомлення з ними під час відвідування філармонії, концертів/; демонстрація художніх ілюстрацій при одночасному прослуховуванні музики; творчий добір та самостійний пошук цікавих творів сучасних композиторів; проведення музичних тематичних вікторин; створення доброзичливої емоційної атмосфери під час занять. В процесі художнього аналізу музичних творів.

Д р у г и й /ціннісно-орієнтаційний/ етап був спрямований на те, щоб закріпити переживання, котрі виникли в процесі художнього сприйняття творів музичного мистецтва старшокласниками. Проблема формування ціннісних орієнтацій учнів у галузі музики вирішувалася через організацію спеціальних педагогічних ситуацій. Особливістю їх було те, що в ході ознайомлення з новим твором увага учнів зверталася на провідну ідею та різні емоції, за допомогою яких ця ідея втілюється. Великого значення набувало розкриття однієї ідеї в різних емоціях, і навпаки – знаходження однієї емоції в творах, що втілюють різні цінності. Особлива увага приділялася розкриттю світоглядної позиції митця, його ставлення до визначних подій у житті народу, суспільства. Сутність педагогічного управління на цьому етапі полягала в розвитку художньо-образного мислення старшокласників, уміння аналізувати засоби виразності музичних творів, здатності до адекватного сприйняття і розуміння їх художніх образів, уміння висловлювати власні естетичні оцінки судження.

Т р е т і й /творчо-синтезуючий/ етап дослідно-експериментальної роботи з формування естетичних потреб старшокласників включав цілеспрямовану організацію їх активної художньо-творчої діяльності у різних формах музично-виконавської /вокальний гурт/ та музично-просвітницької /дисколекторій, театралізована дискотека/ діяльності. Артистичність і емоційність виступів старшокласників у складі вокального гурту, ведучих дисколекторій або театралізованої дискотеки з її танцювально-розважальною програмою доповнювали вступне попереднє слово, бесіди, театралізовані диспути, в яких перед слухачами розкривалися: жанрові особливості музичних творів, що складали програму, світоглядна позиція митців; інформація про

стилі, напрямки розвитку сучасної популярної музики, художній потенціал групи чи окремого виконавця тощо.

При цьому результат художньої творчості старшокласників, котрий фіксувався у програмах дискотек і вокального гурту, приклад їх самостійної музичної діяльності в умовах дозвілля, розглядалися як фактори музичного середовища, що здатні сприяти активізації естетичних потреб у галузі мистецтва в інших учнів школи.

На всіх трьох етапах дослідно-експериментальної роботи використовувалася система педагогічних методів, серед яких перевага надавалася проблемно-пошуковим /груповий добір віддалених асоціацій до визначення змісту музичних творів, пошуки виходу із проблемних ситуацій у процесі музичних дискусій, музична рольова гра, стимулювання до імпровізації/, а також методам на спонукання фантазії та активізації емоційної сфери учнів /апетитування до життєвого досвіду, пам'яті, наочно-почуттєвих образів; звернення до інших видів мистецтва з метою проведення художніх аналогій, з'ясування індивідуальної емоційної принадності та новизни твору, знаходження спільності і відмінності у різних виконавських інтерпретаціях/.

З метою виявлення динаміки формування естетичних потреб старшокласників у галузі музичного мистецтва у вільний час, яка б свідчила про ефективність розробленої та апробованої методики, було здійснено серію вимірів, що забезпечили можливість кількісної та якісної інтерпретації рівнів сформованості естетичних потреб старшокласників.

Ступінь результативності визначався за допомогою вимірів, проведених в контрольних і експериментальних групах. Показниками виступали змістовні характеристики компонентів естетичної потре-

ба старшокласників. Ці дані представлені в таблиці № I.

Таблиця № I

Показники сформованості естетичних потреб старшокласників в умовах вільного часу /на матеріалі музики/

/ в % /

Рівні	Експериментальна група		Контрольна група	
	I	II	I	II
Високий	9,1	25,5	9,8	12,3
Середній	43,6	61,8	45,5	47,2
Низький	47,3	12,7	44,7	40,5

Кількісний аналіз отриманих даних надає підстав зробити висновок про позитивне просування старшокласників експериментальних груп за рівнями, що виявляється у зменшенні кількості учнів з низьким рівнем сформованості естетичних потреб на 34,6% і, відповідно, у збільшенні групи учнів із середнім рівнем – від 43,6% на початку експерименту до 61,8 % в кінці експерименту за даними останнього зрізу. Старшокласники з високим рівнем сформованості естетичних потреб у галузі музики складали в кінці експерименту 25,5% порівняно із 9,1% згідно початкових даних.

Для доведення ефективності методики було перевірено, наскільки суттєвими є кількісні відмінності між досягненнями учасників експериментальних та контрольних груп за встановленими показниками в кінці експерименту. Для цього застосовували критерій Ст'юдента / t - критерій/. Обчислення потрібних величин і підставлення їх у формулу дозволяло отримати емпіричне значення t - критерію : $t = 3,657$. Воно було співставлене з табличним. При цьому $t_{\text{таб}}$ визначалося відповідно до "ступені свободи". Для нашого випадку

$t_{\text{таб}}$ для п'ятипроцентного рівня значимості становить $t_{\text{таб}}=2.004$. Оскільки $3.657 > t_{\text{таб}}$, то відмінність між досягненнями учасників контрольних і експериментальних вибірок є статистично значимою.

Одержані результати свідчать, що експериментально розроблена і апробована модель управління формуванням естетичних потреб старшокласників в умовах вільного часу через цілеспрямовану організацію та педагогічне керівництво їх музично-дозвільною діяльністю виявилася достатньо ефективною, і надають підстав зробити такі висновки:

1. Успішність формування естетичних потреб старшокласників у вільний час можлива за умови узгодженої взаємодії основних психолого-педагогічних факторів "потреба, інтерес - мотив, установка - умови для задоволення потреб - результативність музично-дозвільної діяльності". Врахування стану та коректування цих факторів є обов'язковими для обох сторін - управляючої /керівник колективу/ і тої, що підлягає управлінню /члени колективу/.

2. Дослідження сучасного стану сформованості естетичних потреб старшокласників в умовах вільного часу показало, що:

а/ соціально-психологічне середовище /засоби масової інформації, позашкільні установи, сім'я тощо/ не впливає належним чином на формування естетичних потреб учнів;

б/ через відсутність відповідної методичної підготовки більшість учителів, керівників гуртків не в змозі втілювати процес формування естетичних потреб учнів в умовах музичного дозвілля;

в/ здатність до емоційного реагування на музичні твори притаманна старшокласникам, але відбувається спонтанно, не отримую-

чи необхідного розвитку, що залежить від вищезначених причин.

3. Специфіка змісту і організації вільного часу полягає в упорядкуванні видів занять старшокласників на основі цілеспрямованого вивчення їх індивідуальних нахилів та впливу макро- і мікросередовища. Особливого значення ми надаємо використанню народно-культурних традицій регіону у спрямуванні характеру музично-дозвільної діяльності учнів.

4. Важливого значення набуває формування у старшокласників домінуючої установки на самореалізацію. Дослідження показало, що тільки за таких умов опрацьована нами методика буде сприяти виявленню творчої активності учнів у музично-дозвільній діяльності.

5. Провідними напрямками формування естетичних потреб старшокласників у вільний час, за результатами дослідження, виступають:

а/ підведення учнів до осмисленого вибору високохудожніх творів музичного мистецтва і досягнення їх гуманістичної спрямованості;

б/ систематична активізація індивідуального емоційно-ціннісного ставлення учнів до музичних творів;

в/ спонування до творчості на основі спрямування музично-виховної роботи на самостійний пошук власних варіантів інтерпретації музично-художнього матеріалу.

6. Серед методів, що стимулюють формування емоційно-ціннісного ставлення до музичної творчості, як показало дослідження, провідного значення набувають проблемно-пошукові, а саме: груповий добір віддалених асоціацій до визначення змісту музичних творів; пошуки виходу із проблемних ситуацій у процесі музичних дискусій; музична рольова гра; стимулювання до художньо-творчої імпровізації.

7. У результаті дослідження ми дійшли висновку, що важливу роль у формуванні творчої активності учнів відіграють методи на спонування фантазії та активізації емоційної сфери, серед яких найбільш ефективними є: апелювання до життєвого досвіду, пам'яті, наочно-почуттєвих образів з метою активізації емоційного переживання музично-образної тканини твору; звернення до інших видів мистецтва з метою проведення художніх аналогій до визначення музичного образу; з'ясування індивідуальної емоційної принадності та новизни твору; знаходження спільності і відмінності у різних виконавських інтерпретаціях.

Проведене дослідження не вичерпує всіх питань даної проблеми. В її подальшій розробці необхідно зосередити увагу на висвітленні виховних можливостей інших форм музично-дозвільної діяльності старшокласників: гуртів сучасної естрадної музики, музично-сценічних гуртків тощо. Враховуючи те, що естетичні потреби взаємодіють з такими категоріями естетичної свідомості як почуття, ідеали, орієнтації, смаки результати нашого дослідження здатні сприяти ефективній розробці інших проблем естетичного розвитку старшокласників в умовах вільного часу.

Основні результати дисертаційного дослідження викладені у таких публікаціях автора:

1. Эстетическое воспитание молодежи средствами современной популярной музыки // Формирование духовной культуры учащейся молодежи и школьников в процессе художественного воспитания. - Сб.науч.тр.КПН. - Киев, 1990. - Рук. деп. в ОДН "Школа и педагогика" 05.11.90. - № 36-90. - 5 с.

2. Взаимодействие и синтез учебных дисциплин как прогностическая тенденция развития системы музыкально-педагогического обра-

зовання // Тез. доп. респ. наук.-практ. конф. - Київ, 1992. - С. 136-139 /у співавт./

3. Деякі питання формування індивідуального творчого стилю майбутнього вчителя музики засобами сценічного мистецтва // Тез. доп. Всеукр. наук. конф. - Умань, 1993. - С.64-66

4. Активізація естетичних потреб учнівської молоді засобами сучасного музичного мистецтва // Тез. доп. Всеукр. наук. конф. - Київ, 1993. - С.131-133

5. Формування естетичних потреб учнівської молоді в умовах вільного часу // Пріоритетні проблеми естетичної освіти учнівської молоді в сучасних умовах. - Херсон, 1993. - 12 с.

Назаренко И.Н. Формирование эстетических потребностей старшеклассников в условиях свободного времени /на материале музыки/. Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 - методика преподавания музыки и методика музыкального воспитания, Киевский государственный институт культуры, Киев, 1995.

Конкретизирована сушність естетическої потреби в педагогіческом аспекте, определены критерии диагностирования в области музыки, выявлены особенности эффективного формирования у старшеклассников в условиях свободного времени. Разработана и экспериментально апробирована педагогическая модель и комплекс методов, обеспечивающих результативность формирования эстетических потребностей в процессе целенаправленной организации музыкально-досуговой деятельности учащихся.

Nazarenko I.N. The Subject. Formation of Aesthetic Needs in Senior Pupils in the Condition of Free Time / on the material of music/. Manuscript.

The Thesis competing for the candidature degree in pedagogy. Speciality 13.00.02 - The Methods of Teaching Music and the Methods of Musical Education. Kyiv State Institute of Culture, Kyiv, 1995.

The essence of the aesthetic need in pedagogical aspect was concertized, and the criteria of the diagnostic in music were determined, the peculiarities of effective formation in senior pupils in the conditions of free time were revealed. The pedagogical model and a set of methods providing positive result of formation of aesthetic needs in the process of the purposeful organization of musical leisure activities of pupils were worked out and experimentally approbated.

Ключові слова: естетичні потреби, вільний час, старшокласники, музично-дозвільна діяльність.